

naturalisme is een kennismaking met het naturalisme van diens tijdgenoot Reid interessant, ook al is diens moraalfilosofie heel wat minder uitgewerkt dan zijn kennistheorie en komt zij in onderhavige boeken ook minder aan bod.

Koen RAES

### GEORG WILHELM FRIEDERICH HEGEL

Robert B. Pippin, *Hegel's Idealism. The Satisfactions of Self-Consciousness*. Cambridge. Cambridge University Press, 1989, 327 blz., £ 10, 95, ISBN 0 521 37923 7

Zoals bekend is het oeuvre van Hegel monumentaal en kan men het niet op basis van een enkel boek, zoals de *Phaenomenologie des Geistes*, samenvatten, interpreteren of een plaats in de geschiedenis geven. Het werk van Hegel heeft een geschiedenis, een ontwikkeling doorgemaakt; zijn begrippen en denken hebben zich logisch verder geprolifereerd, zodat schematische oordelen of massale uitspraken over bepaalde onderdelen van dit werk — en die komen meer dan eens voor — alleen maar een vertekend beeld kunnen geven en de gemeenplaatsen in stand houden. Hegels oeuvre, en we denken dan vooral aan *System der Sittlichkeit*, de *Phaenomenologie des Geistes*, de *Enzyklopaedie der philosophischen Wissenschaften*, *Die Wissenschaft der Logik* en de *Grundlinien des Rechts*, is dan ook het studie-object van tientallen vorsers en exegeten geworden die, en dat zal niemand verwonderen, het met elkaar niet eens zijn. Ze betwisten elkaars interpretaties of verwijten elkaar dat ze bepaalde onderdelen, naar aanleiding van de uitwerking van een of ander thema, in onvoldoende mate tot hun recht hebben laten komen. Hegel maakt dus deel uit van wat Heidegger het filosofisch bedrijf heeft genoemd : iemand over wie men uiterst gespecialiseerde artikelen en boeken schrijft en over wie men congressen houdt. Het zou echter grotesk zijn de betekenis van Hegel tot zo'n smalende opmerking te herleiden. Eerst en vooral verdient Hegel bestudeerd te worden, en aangezien hij een moeilijk auteur is, zijn er specialisten nodig om een en ander te verhelderen, wat toch tot een vruchtbare dialoog kan leiden. Dat er specialisten zijn die met Hegel omspringen alsof ze stoffen manipuleren in een scheikundelaboratorium, is een andere zaak en moet men goed gescheiden houden van wat Hegel betekent voor bijvoorbeeld de geschiedenis en de sociale wetenschappen, de ontologie en de kennistheorie, de logica en de metafysica.

*Hegel's Idealism* is in ieder geval een specialistisch werk. De auteur, Robert Pippin van de universiteit van California (San Diego), wil een totaal nieuwe interpretatie van Hegels idealisme bieden. Hierbij spitst hij zich toe op het feit dat de Duitse filosoof zich het werk van Immanuel Kant heeft toegeëigend en als filosofisch project verder heeft ontwikkeld — op zichzelf is dit alvast geen nieuwe stelling. Pippin verdedigt hier vooral een niet-metafysische interpretatie van Hegel, wat niet meebrengt dat hij nu aandacht zou schenken aan de filosofie van de maatschappelijke veranderingen of aan de theoreticus van de categorieën. Pippin begrijpt Hegels speculatieve wijsbegeerte niets anders dan als een idealisme in de zin van kantiaanse anti-empiricistische, anti-naturalistische en anti-rationalistische strategieën. Natuurlijk distancieert Hegel zich meer

dan eens uitdrukkelijk en soms karikaturaal van Kant, maar dit belet niet dat hij zich Kant in een massa details en formuleringen toeëigent. Dit is vooral van belang voor het thema van de apperceptie of het zelf-bewustzijn. Om dit alles uiteen te zetten, ontwikkelt Pippin een uiterst gespecialiseerde filologische lectuur van de Kant- en Hegelteksten, alsook van een aantal tijdgenoten, zoals Fichte en Schelling. Op die manier botst hij op de her-interpretaties van Kants theorie van de concepten, zijn opvatting over subjectiviteit en subjectiviteit.

Het boek bestaat uit drie delen. Het eerste handelt over de idealistische achtergrond van Hegel. Zoals al gesteld komen hier — steeds in vergelijking met Kant — de eerste bijdragen van Hegel, Fichte en Schelling ter sprake. Het tweede deel behandelt de fenomenologie van het idealisme en gaat vooral, aan de hand van de *Phaenomenologie des Geistes* (maar ook analoge uitspraken uit andere werken worden erbij betrokken) in op de thema's idealisme en scepticisme, fenomenologische deductie en bewustzijn. Het derde deel werkt de idealistische logica uit waarbij de auteur uiteraard heel wat aandacht aan de Absolute idee besteedt. Op die manier levert Pippin ongetwijfeld een erudiete bijdrage in de studie van de post-kantiaanse filosofie. Zoals men in zo'n werk kan verwachten, is het boek van een overvloedig notenapparaat, een bibliografie en een index voorzien.

Frank SCHAARSMA

## ACTUALITEIT VAN DE REVOLUTIE

Koen Raes (red.), *Denkers van het licht. Opstellen over Verlichting, Revolutie en Moderniteit*. Gent. Masereelfonds, 1989, 297 blz., ISBN 90 73045 02 9

Ter herdenking van de tweehonderdste verjaardag van de Franse Revolutie verscheen bij het Masereelfonds een bundel met negen opstellen onder de titel *Verlichting, Revolutie en Moderniteit*. Uitgangspunt is hoofdzakelijk de studie van het werk van een aantal 'verlichte' denkers van waaruit de Franse Revolutie als referentiepunt bij uitstek van de moderniteit wordt begrepen. Als 'vreedzame wetgevers van de rede' (Chamfort) hebben de verlichtingsfilosofen uit de achttiende eeuw immers de basisprincipes van onze burgerlijk democratie vastgelegd.

In een eerste bijdrage bekijkt A. Mommen de hervormingsvoorstellen van Condorcet (1743-1794), een gematigd democraat die, behalve voorstander van de afschaffing van de slavemij en van de (politieke) emancipatie van joden en vrouwen, beschouwd dient te worden als intellectuele wegbereider van de Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger (1789). Zijn ontwerp bedoelt "het regime in grondwettelijke zin te hervormen", teneinde de burger te beschermen tegen de willekeur van de politieke macht. In beginsel staat de wet die, behalve de vrijheid en veiligheid van persoon en het natuurlijk recht op eigendommen, de gelijkheid van alle burgers garandeert. Deze gelijkheid betekent voor Condorcet echter niet de suprematie van de burgerstand, en al evenmin de ontkenning van een natuurlijke ongelijkheid onder de mensen. Een ongelijkheid die wortelt in ongelijke individuele kwaliteiten en/of in